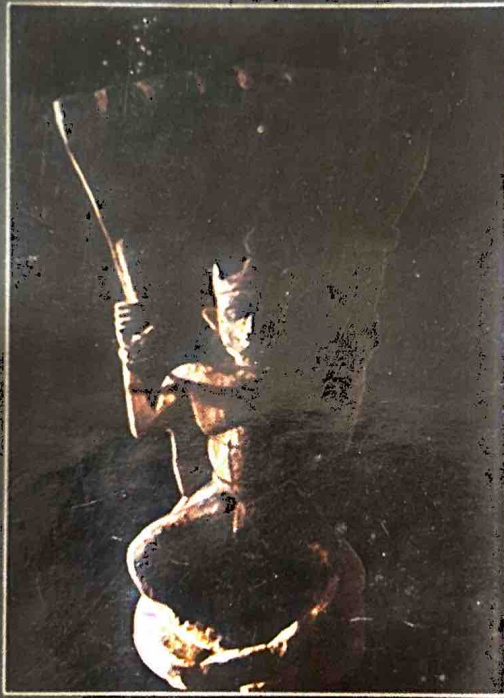

অনুনাদ

শ্ৰীমন্ত শংকৰ আৰু অসমীয়া সংস্কৃতি

সম্পাদনা

ৰঞ্জিত কুমাৰ দেৱ গোস্বামী

সেতুবন্ধ

গছৰ তালিকা থকা কবিতা বিশ্বসাহিত্যত তাকৰ নহয়। গছ, ফুল বা সাধাৰণভাৱে প্ৰকৃতিৰ ৰূপায়ণত কালিদাস (খৃঃ চতুৰ্থ শতিকা)ৰ প্ৰতিভা তুলনাবিহীন। পুৰণি গ্ৰীচৰ হোমাৰ (আনুমানিক খৃঃ পূঃ ৮৫০- খৃঃ পূঃ ১২ শতিকা), হেছিঅ'ড (আনুঃ খৃঃ পূঃ ৭৫০- খৃঃ পূঃ ৬৫০), ৰোমৰ ভাৰ্জিল (খৃঃ পূঃ ৭০- খৃঃ পূঃ ১৯), অভিড (খৃঃ পূঃ ৪৩- খৃঃ পূঃ ১৭/১৮), ছেনেকা (খৃঃ পূঃ ৪- খৃষ্টাব্দ ৬৫), লুকান (খৃষ্টাব্দ ৩৯-খৃষ্টাব্দ ৬৫), স্তেছিয়াছ (খৃষ্টাব্দ ৪৫- খৃষ্টাব্দ ৯৬) আৰু ক্লডিয়ান (খৃষ্টাব্দ ৪ৰ্থ-৫ম শতিকা)ৰ কবিতাত গছৰ তালিকা সুলভ। ডাণ্টে (খৃষ্টাব্দ ১২৬৫-১৩২১)ৰ পুৰ্গাতৰীতো আছে ভালেমান গছ। ইংৰাজী সাহিত্যত নানা ৰঙৰ ফুলেৰে ভৰা উদ্যান এখন আছে চছাৰ (খৃষ্টাব্দ ১৩৪৩-১৪০০)ৰ **Parlement of Foules** কবিতাত। ৰোমান কবি অভিডৰ পৰিবেশনশৈলীৰো স্মাৰক, চৰাইৰ গীতেৰে মুখৰ এই উদ্যান শংকৰদেৱৰ হৰমোহনৰ দিব্য উপবনৰে হয়তো বাৰ্তাবাহী :

A gardyn saw I, ful of blosmy bowes
Upon a ryver, in a grene mede,
There as swetnesse everemore inow is,
With floures whyte, blewe, yelwe, and rede,
And colde welle-stremes, nothyng dede,
That swymmen ful of smale fishes lighte,
With fynnes rede and skales sylver bryghte.

On every bow the bryddes herde I syng,
 With voys of aungel in here armonye;
 Some busied hem hir bryddes forth to bryng;
 The litel conyes to here pley gonne hye.
 And ferther al aboute I gan espye
 The dredful ro, the buk, the hert and hynde,
 Squyrels, and bestes smale of gentil kynde.

Of instruments of strenges in acord
 Herde I so pleye a ravyshyng swetnesse,
 That God, that makere is of al and lord,
 Ne herde nevere betere, as I gesse.
 Therwith a wynd, unnethe it myghte be lesse,
 Made in the leves grene a noyse softe
 Acordaunt to the foules songe alofte.

Th'air of that place so attempre was
 That nevere was grevaunce of hot ne cold.
 Ther wex ek every holsom spice and gras;
 No man may there waxe sek ne old;
 Yit was there joye more a thousandfold
 Than man can telle; ne nevere wolde it nyghte,
 But ay cler day to any mannes syghte.

(Geoffrey Chaucer, *Parlement of Foules*, ll 183-210)

অভিড আৰু চছাৰৰ ভংগীকে অনুসৰণ কৰি early modern নামেৰে
 চিহ্নিত পৰৱৰ্তী যুগৰ কবি এডমাণ্ড স্পেন্সাৰে (খৃঃ ১৫৫২-১৫৯৯) আঁকিলে
 উপযোগিতাৰ আৰোপিত মূল্যেৰে শাৰী শাৰী গছৰ অন্য এক উপকন :

Enforst to seeke some couert nigh at hand,
 A shadie groue not far away they spide,
 That promist ayde the tempest to withstand:
 Whose loftie trees yclad with sommers pride,
 Did spred so broad, that heauens light did hide,
 Not perceable with power of any starre:
 And all within were pathes and alleies wide,
 With footing worne, and leading inward farre:

Faire harbour that them seemes; so in they entred arre.

And fourth they passe, with pleasure forward led,
Ioying to heare the birdes sweete harmony,
Which therein shrouded from the tempest dred,
Seemd in their song to scorne the cruell sky.
Much can they prayse the trees so straight and hy,
The sayling Pine, the Cedar proud and tall,
The vine-prop Elme, the Poplar neuer dry,
The builder Oake, sole king of forrests all,
The Aspine good for staues, the Cypresse funerall.

The Laurell, meed of mightie Conquerours
And Poets sage, the Firre that weepeth still,
The Willow worne of forlorne Paramours,
The Eugh obedient to the benders will,
The Birch for shaftes, the Sallow for the mill,
The Mirrhe sweete bleeding in the bitter wound,
The warlike Beech, the Ash for nothing ill,
The fruitfull Oliue, and the Platane round,
The caruer Holme, the Maple seeldom inward sound.

(Edmund Spenser, *The Faerie Queene*, Book I, Canto I,
Stanzas 7-9)

পাইন গছ মূল্যবান কিয়নো জাহাজৰ মাস্তুল সাজিব পাৰি তাৰে, ঘৰ
সজাৰ বাবে লাগে ঔকগছ, ধনুৰ বাবে য়িউ... ইত্যাদি। শংকৰদেৱৰ কল্পলোকৰ
গছ গছৰ বাবেই গছ : গম্ভীৰ সহনশীলতা আৰু নিবেদিত প্ৰাণ পৰোপকাৰিতাৰ
জীৱন্ত প্ৰতিভা। ভাগৱতপুৰাণকে হৃদয়ত থাপি লোৱা শ্ৰীমন্ত শংকৰে আনৰ
কাৰণে জীৱন পাত কৰা এই গছসমূহৰ বন্দনা কৰোৱাইছিল স্বয়ং কৃষ্ণে হতুৱাই,
দশমৰ পদত, মূল পুৰাণৰ কথাবস্তুৰ সাৱলীল অনুবাদেৰে :

আদিত্যৰ চণ্ড বশ্মি তাপ কৰে আতি।

তাতে বৃক্ষগণে যেন ধৰি থাকে ছাতি।।

নিঘৰিষ ছায়া নাই বৌদ্ৰৰ সঞ্চৰ।

দেখি কৃষ্ণে প্ৰশংসা কৰিলা বাৰেবাৰ।।

গোপক সম্বোধি কৃষ্ণে বৰ্ণায়ন্ত গুণ।

হেন স্তোক কৃষ্ণ শূনা সুৰল অৰ্জুন ॥
 বিমল, ঋষভ, ওবা বৰুথ, পূৰ্ণাম।
 দেৱ, প্ৰস্তু, প্ৰাণ সখি শূনিও শ্ৰীদাম ॥
 ইটো বৃন্দাবনে আছে যত তৰুগণ।
 দেখা দেখা কেন মহা সাধুৰ লক্ষণ ॥
 কৰে পৰ উপকাৰ কিনো কৃপাময়।
 পৰৰ সে অৰ্থে জীৱে ইটো বৃক্ষচয় ॥
 থাকে সহি বহি মহা বৌদ্ৰ বৃষ্টি বাত।
 আমি সুখে বাঞ্ছা বহি ইয়াৰ ছায়াত ॥
 পৰ-উপকাৰী তৰু জনম সাৰ্থক।
 অন্তৰ বিমুখ যেন নুহিকে প্ৰাৰ্থক ॥
 বাকলি পল্লৱ মূল পত্ৰ পুষ্প ফল।
 যেই যিবা চাৰে পাৰ বৃক্ষত সকল ॥
 জীৱনৰ সফল দেহীৰ এই মানে।
 জীৱে পৰ উপকাৰ কৰি অৰ্থে প্ৰাণে ॥

(দশম, চপলা বুক ষ্টল, শ্বিলং, ১৯৫৫, পৃঃ ২৪৩)

প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি শ্ৰীমন্ত শংকৰৰ দৃষ্টিভংগী ৰোমাণ্টিক, বৈজ্ঞানিক বা
 ব্যৱহাৰিক নহৈ বৰং গভীৰতম অৰ্থৰ ধৰ্মীয় (religious) আৰু দাৰ্শনিক :
 “যেই যিবা চাৰে পাৰ বৃক্ষত সকল”, অৰ্থাৎ সৰগ (“দিব্য উপবন”)— নৰক
 (“এ ভব গহন বন”) দুয়ো জগতৰে বাৰ্তাবাহী জীৱনৰ এটা যেন প্ৰহেলিকাময়
 ৰূপৰ সন্ধান তেখেতৰ প্ৰাকৃতিক বৰ্ণনাৰ বৈশিষ্ট্য :

পাছে ত্ৰিনয়নদিব্য উপবন

দেখিলন্ত বিদ্যমান

ফল-ফুল ধৰি

ব্যকমক কৰি

আছে যত বৃক্ষ মান ॥

শিৰীষ সেউতী

তমাল মালতী

লবঙ্গ বাগি গুলাল।

কৰবীৰ বক

কাঞ্চন চম্পক

ফুল-ভৰে ভাঙ্গে ডাল ॥

শেৰালি নেৰালি

পলাশ পাবলি

পাৰিজাত যুতি জাই।
 বকুল বন্দুলি আছে ফুলি ফুলি
 তাৰো সীমা-সংখ্যা নাই।।
 কনৌৰ কণাৰী কদম্ব বাবৰি
 নাগেশ্বৰ সিংহ চম্পা।
 অশোক অপাৰ দরনা মন্দাৰ
 মণিৰাজ ৰাজচম্পা।।
 কুন্দ কুব্জক কেতকী তগৰ
 গন্ধে মোহে বহুদূৰ।
 গুটিমালী ভেঙি ৰাঙ্গল বেবতী
 মৰুৱা মধাই ধুস্তৰ।।
 চন্দন অগৰু দিব্য কল্পতৰু
 দেৱদাক পদ্মবাচি।
 প্ৰতি গাছে গাছে ভিণ্ডা বান্ধি আছে
 সুৰ্ণ-মাণিকে খচি।।
 মণি-মৰকত থলী নানা মত
 দীপ্তি কৰে তাৰ কাছে।
 মহা মনোহৰ দীঘি সৰোবৰ
 তাৰ মাজে মাজে আছে।।
 চাৰিও কাষৰে পৰাল বাখৰে
 বান্ধিছে বিচিত্ৰ কৰি।
 বৈদূৰ্য্যৰ বাট ফাটকৰ ঘাট
 মৰকত-খাটখৰি।।
 সুৰ্ণ কমল ভেট উতপল
 ফুলি ফুলি আছে ৰঞ্জি।
 শোভে চক্ৰাক ৰাজহংস-জাক
 মৃগাল ভুঞ্জি উভঞ্জি।।
 কেণ্টা কঙ্ক বক বিবিধ চটক
 ভ্ৰমন্ত নিৰ্ভয়ভাৱ।
 অমৃত-সমান জল কৰি পান

তেজে সুললিত ৰাৱ।।

চাৰিও পাৰত

দিব্য পুষ্প যত

গন্ধে দশোদিশ ভাসে।

অনেক ভ্ৰমৰে

বেড়িয়া গুঞ্জৰে

মধু-পান-অভিলাষে।।

যত দিব্য পক্ষী

ফল-ফুল ভক্ষি

কাঢ়য় সুস্বৰ ৰাৱ।

কুহু কুহু ধ্বনি

কোকিলৰ শূনি

বহয় মলয়া ৰাৱ।।

এটি মনোগ্ৰাহী লেখাত কবি অজিৎ বৰুৱাই শংকৰদেৱৰ এই অলৌকিক উদ্যানৰ লক্ষণীয় বৈশিষ্ট্য এটিলে আঙুলিয়াইছিল এই বুলি :

“এই উদ্যানত জাৰকালি ফুলা, বসন্ত কালত ফুলা আৰু জহকালি ফুলা সকলো ফুলেই একেলগে আছে। যেনেকৈ ধৰ্ম-দাৰ্শনিকসকলৰ কল্পনাত ত্ৰিকাল— অৰ্থাৎ ভূত, ভৱিষ্যৎ আৰু বৰ্তমান— একেলগে বৰ্তমান।” (বিভিন্ন প্ৰবন্ধ : শৰাইঘাট প্ৰকাশন, গুৱাহাটী, ১৯৯৯, পৃঃ ৩৪)

দিব্যালোক আৰু ইহলোকৰ সেতুবন্ধস্বৰূপ “প্ৰকৃতি”ৰ ৰূপায়ণ সম্বলিত এই উপবন মূল ভাগৱতত নথকা এক অনন্য কবিকল্পনা। ভাগৱতৰ এটা মাত্ৰ শ্লোক “ততোদদৰ্শপৰনে.....” (৮.১২.১৮)ৰে প্ৰেৰণা লৈ আমাৰ কবিয়ে সৃষ্টি কৰিলে এই অসাধাৰণ কলাকৰ্ম। “কুহু কুহু ধ্বনি কোকিলৰ শূনি বহয় মলয়া ৰাৱ” : কুলিৰ মৌ-বৰষা মাত শূনি মলয়া-বা ধীৰে ধীৰে বৈ থাকে তাত। অলৌকিক উদ্যান এয়া।

কিন্তু শ্ৰীমন্ত শংকৰৰ ভাটি বয়সৰ অন্যতম কীৰ্তিস্বৰূপ দ্বিতীয় স্কন্ধ ভাগৱতৰ ভাঙনিত তেখেতে অংকন কৰি থৈ গ’ল এখন লৌকিক উদ্যান। ভৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন ঠাইৰ অধিবাসী কিৰাত, ছণ, আন্ধ্ৰ, পুলিন্দ, পুঙ্কস, আভীৰ, কংক, যৱন আৰু খসজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্তিৰে ভাগৱতপুৰাণৰ কবিয়ে কৰা এই তালিকা (“কিৰাত ছণ্ণাঙ্ক পুলিন্দ পুঙ্কসা আভীৰকঙ্কা যৱনাঃ খসাদয়ঃ” — ভাগৱতপুৰাণ (২.৪.১৮)ৰে কিছু ৰাখি কিছু এৰি নিজৰ “অসমীয়া” সমাজৰ ছবি এখন আঁকি থৈ গ’ল আগৰ সেই অলৌকিক উদ্যানৰে অনুষ্ণংগ ধৰি :

কিৰাত কছাৰি

খাচি গাৰো মিৰি

যৱন কঙ্ক গোৱাল।

অসম মুলুক

ধুবা নে তুৰুক

কুবাচ ম্লেচ চণ্ডাল।।

কলাকৰ্ম হিচাপে সংগঠিত এক সমাজৰ সংবিধান এয়া, the state as a work of art! অৰ খচৰা ৰুছোৰ **On the Social Contract** (১৭৬২) গ্ৰন্থৰ দ্বিতীয় ভাগৰ একাদশ অধ্যায় “Of the Dissolution of the Body Politic” অত কথা এষাৰ আছিল : মানুহৰ শৰীৰ প্ৰকৃতিৰ দান, ৰাষ্ট্ৰৰ শৰীৰ কলাকৰ্ম। “শৰীৰ” ইয়াত দেহ আৰু সংবিধান (constitution) দুয়োটা ধাৰণাৰে দ্যোতক। নৱজাগৰণৰ কালৰ ইটালিৰ বিষয়ে ছুইছ ইতিহাসবিদ য়াকব বুৰ্কহাৰ্ডতে লিখা প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ **The Civilization of the Renaissance in Italy**ৰ প্ৰথম অধ্যায়ৰ শিৰোনামত আছিল ৰুছোৰ বক্তব্যৰেই বিগিৰিগি প্ৰতিধ্বনি : **The State as a Work of Art!** সাম্প্ৰতিকৈ প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ এখনত প্ৰকৃতি/সংস্কৃতিৰ এই ৰুছো-কল্পিত দ্বিবিভাজনৰ আলমত চৰ্চিত হৈছে নতুন সমাজৰ, নতুন ৰাষ্ট্ৰৰ সংবিধান নিৰ্মাণৰ ইতিহাস (Eric Slauter, **The State As a Work of Art : The Cultural Origins of the Constitution**, Chicago : University of Chicago Press, 2009)। শ্ৰীমন্ত শংকৰৰ কল্পিত সমাজ স্বৰ্গীয় উদ্যান সদৃশ, “শিৰীষ সেউতী/তমাল মালতী/লবঙ্গ বাগি গুলাল।/কৰবীৰ বক/কাঞ্চন চম্পক/ফুল-ভৰে ভাঙ্গে ডাল।।”ৰ ধ্বনিগত অনুসংগস্বৰূপ “কিৰাত কছাৰি/খাচি গাৰো মিৰি/যৰন কঙ্ক গোৱাল।/অসম মুলুক/ধুবা নে তুৰুক/কুবাচ ম্লেচ চণ্ডাল।।”ৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু স্বৰ্গীয় ঐক্যৰ যুগপৎ স্থিতি। স্বৰ্গদেউ চাওলুং ছুকাফাই সাজি থৈ যোৱা সমাজখনৰ সংবিধান নিৰ্মাণত এয়ে আছিল শ্ৰীমন্ত শংকৰৰ ঋতুপ্ৰাণ প্ৰজ্ঞা আৰু অনন্য কবিকল্পনাৰ অমূল্য অৰিহণা। পিছলৈ যদি সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱাই “পৃথিৱীৰ ক’তো বিচাৰি জনমটো নোপোৱা কৰিলেও পাত” বুলি আমাৰ এই ওপজা ঠাইখন বৰ্ণনা কৰিব পৰা হৈছিলগৈ, তাৰ কাৰণ এই শ্ৰীমন্ত প্ৰদত্ত সংবিধান : জাতি গঠনৰ বাবে লগা সাত্ত্বিকতা, শ্ৰদ্ধাভাৱ, সেৱা ভাৱ “সকলো আছিল”, “সকলো আছে” তাত। কি যে অ-সাধাৰণ উত্তৰাধিকাৰ আমাৰ এয়া!

—ৰঞ্জিত কুমাৰ দেৱ গোস্বামী